

Připustka v mluvnících češtiny

Keywords: concession, Czech, grammars, definition

Klíčová slova: připustka, čeština, mluvnice, definice

Abstract

The aim of this article is to summarize and reflect the different conceptions of concession across modern Czech grammars. Grammars have been shown to coincide in some respects (e.g. the existence of different types of concession) and to diverge in some points (e.g. the non/existence of concessive adverbs). The main contribution of the study is seen in the proposal of a more general definition of concession. We consider it to be an onomasiological, semantic-logical ternary relationship, which is equally based on a causal and adversative relation, that is the reason for its asymmetry and inherently polyphonic nature. The concession is always interpreted subjectively and can be captured by means of “concessive triangle”.

Cílem tohoto článku je shrnout a reflektovat různá pojetí připustky napříč moderními českými mluvnicemi češtiny. Ukázalo se, že se gramatiky v některých ohledech shodují (např. existence různých typů připustkového vztahu), a v lečterém bodě naopak rozcházejí (např. ne/existence připustkových adverbů). Hlavní přínos studie spatřujeme v návrhu obecnější definice připustky, kterou považujeme za onomaziologický, sémanticko-logický ternární vztah, který se stejnou měrou zakládá na kauzálním a adverzativním vztahu, což je důvodem pro její asymetričnost a bytostně polyfonickou povahu. Interpretována je subjektivně a zachytit ji lze pomocí „připustkového trojúhelníku“.

Úvod

V lingvistických kruzích zdá se být dobře známým faktem, že některé termíny, s nimiž jazykozpytci na denní bázi pracují, nelze beze zbytku definovat. Jedním z nich je zcela jistě i připustka (viz např. Moeschler, Spengler 1982, s. 8). Cílem tohoto článku proto bude re-

flektovat vnímání připustky a nabídnout její možné vymezení – všechno především vzhledem k situaci v moderní české gramatografii.

Budeme se tak věnovat způsobům, jak je připustka chápána napříč českými mluvnicemi. Čemu se naopak – *faute de place* – věnovat nemůžeme, jsou konkrétní způsoby vyjádření připustky (spojky, předložky...), dílčí typy připustkového vztahu (podmínkově-připustkový aj.) a podobně.

Ke stanovenému cíli nás dovede jednak rešerše vybraných mluvnic (viz jejich výčet níže), ze kterých excerpujeme veškeré informace o povaze připustky, jednak zevrubná reflexe získaného korpusu dat.

Ukážeme, ve kterých momentech se gramatiky shodují (např. vyjadřování připustky, existence podmínkově-připustkového vztahu), a ve kterých naopak nikoli (kupř. ne/existence připustkových adverbů, pojetí „vzdálenějších připustkových typů“). Zároveň nabídneme souhrnnou definici připustky co onomaziologického, sémanticko-logického, asymetrického, polyfonního, subjektivního a ternárního vztahu, jenž se stejnoměrně zakládá na vztahu kauzálním a adverzativním. Pro každou z uvedených vlastností přirozeně uvedeme náležité argumenty. Vneposledku také představíme připustkový trojúhelník, který může koncesivní¹ vztah schematicky reprezentovat.

Článek je strukturován takto: nejprve uvedeme, jak jsme při rešerších postupovali (odd. metodologie). Ve třetím oddíle představíme výsledky, a to formou shod a neshod mezi mluvnicemi, dále v podobě analýzy explicitních definic připustky, které mluvnice uvádějí. Následující oddíl, který je těžištěm tohoto článku, představí jednotlivé definitorické vlastnosti připustky. Závěrečný oddíl obsah článku shrne.

Metodologie

Cílů stanovených v úvodní pasáži jsme dosáhli důkladnou excerpcí příslušných pasáží z vybraných mluvnic češtiny. Analyzována

¹ Termíny *koncesivní* a *připustkový* a veškeré jejich odvozeniny považujeme za synonymní.

byla následující gramatografická díla (v tomto výčtu řazena chronologicky): *Mluvnice spisovné češtiny* (Trávníček 1951), *Základy české skladby* (Kopečný 1958), *Česká mluvnice* (Havránek, Jedlička 1963), *Novočeská skladba* (Šmilauer 1966), *Mluvnice češtiny 3* (Daneš et al. 1987), *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová et al. 2011), *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík et al. 2012), *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Štícha 2013) a *Mluvnice současné češtiny II: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu* (Panevová 2014).

Analýza probíhala systematicky v následujících krocích: Nejprve byla v rejstříku a/nebo obsahu mluvnice vyhledána klíčová slova *přípustka*, *přípustkový*, *příp. koncesivní*. Toto s jedinou výjimkou, kterou je *Mluvnice češtiny 3* (Daneš et al. 1987), jež pro naše účely vhodný věcný rejstřík nemá (je jen málo obsáhlý), nicméně má alespoň „rejstřík spojovacích výrazů v souvětí“, kde bylo vyhledáno typické přípustkové výrazivo (*ačkoli*, *přestože* aj.; k tomu viz např. Drobník 2021, 2022a). Všechny zde zmiňované odkazy byly vyhledány a prostudovány, tzn., že tak nedošlo k omezení na jeden konkrétní jev, např. vedlejší věty přípustkové. Naopak – cílem těchto analýz bylo zjistit, jak ta která mluvnice s přípustkou pracuje, resp. jak ji vůbec chápe.

V posledním kroku byly ze zjištěných mluvnických pasáží věnujících se přípustce vypsány jednak doslovné definice přípustky, jsou-li k dispozici, jednak vlastnosti přípustky, které autoři mluvnic uvádějí mimo vlastní definici nebo je pouze naznačují (např. pomocí příkladového materiálu).

Takto vznikl soubor dat (dvourozměrná tabulka), který obsahuje na jedné ose 26 vlastností přípustky (hlavní z nich pojednáme v dalším oddílu), které byly identifikovány jako relevantní pro naše účely, na ose druhé 9 analyzovaných mluvnic (viz jejich výčet výše). Veškeré vlastnosti byly záměrně formulovány binárně (např. Vyděluje daná mluvnice čistou přípustku?), jen v jediném případě – otázce po základajícím vztahu přípustky – bylo možno do tabulky zanést více odpovědí („rozpor“, „příčina“ nebo „podmínka“). Je přirozené, že zdaleka ne všechny mluvnice pozitivně „odpověděly“ na veškeré

binární otázky, takže z potenciálních $26 \times 9 = 234$ možností je jen 73 kladných odpovědí – tzn., že mluvnice činí příslušné rozlišení, uvádí konkrétní vlastnost přípustky apod. Jen procentuální zastoupení kladných odpovědí, cca 31 %, může být celkem dobrým, leč předběžným indikátorem skutečnosti, že ne všechny české gramatiky hovoří o přípustce stejným způsobem. Totéž potvrdí i kvalitativní analýza představená v následujících kapitolách.

Výsledky

Tento oddíl představí, jak je napříč českými mluvnicemi vnímána přípustka. Na základě souboru dat představeného v metodologické sekci zjišťujeme, že v některých případech dochází mezi mluvnicemi ke značné shodě, některé jevy se naopak objevují zřídka, v jedné či dvou mluvnicích z devíti. Toto pozorování nás vede k následujícímu rozhodnutí: vlastnosti, které uvádí / na kterých se shoduje více jak polovina mluvnic, představíme v pododdíle *Shody*, naopak údaje objevující se v méně než čtyřech mluvnicích představíme v sekci *Neshody*. Třetí pododdíl se bude věnovat analýze explicitních definic přípustky (viz metodologii). Pozorný čtenář zde jistě nenapočítá všech 26 sledovaných kategorií, o nichž se zmiňujeme výše, neboť mnohé z nich – *faute de place* – slučujeme. Není-li to z hlediska dalšího výkladu nutné, mluvnice zde přímo necitujeme.

Shody

Hlavní shodou, kterou pozorujeme napříč vybranými mluvnicemi, je informace o způsobu vyjádření přípustky. Všechny citované mluvnice se shodují, že přípustku lze v češtině vyjádřit pomocí podřadických spojek (např. *i když*, *ačkoli*), což není, vzhledem k existující (a velmi bohaté!) literatuře o přípustce, příliš překvapivé (např. Daneš et al. 1987, s. 490; Karlík et al. 2012, s. 481). Za povšimnutí stojí i skutečnost, že se jedná o [u]ne caractéristique générale, partagée de la plupart des langues indo-européennes (König, Siemund 2000).

Dalším rekurentně zmiňovaným rysem přípustky, jenž mj. velice úzce souvisí s rysem předešlým, je možnost vyjádřit přípustku pomocí předložek. Tato informace schází jen ve dvou z devíti zkoumaných gramatik. Mezi „přípustkové“ předložky se řadí např. *přes*, *navzdory*. Jedná se tak nejen o přípustkové předložky primární (tj. vyjadřující je-
nom přípustku, *navzdory*), ale i o předložky přípustkové sekundární, které mohou nabývat i jiných významů (*přes* může mít význam místní, časový...).

Poslední hlavní charakteristikou přípustky, na které se „shodlo“ sedm z devíti mluvnic, je vydělení speciálního typu přípustky, a sice tzv. podmínkově-přípustkového vztahu.² Tento vztah je definován jako situace, kdy *něco nastane (nastalo by) bez ohledu na možné okolnosti či podmínky realizace* (Daneš et al. 1987, s. 492). Jak bylo řečeno v úvodu, typům přípustky se zde vzhledem k omezenému prostoru nelze věnovat, nicméně bychom rádi upozornili na jednu skutečnost, které zcela jednoznačně vyplynula z rešerší k tomuto článku: i podmínkově-přípustkový vztah by si zasloužil detailnější popis a souhrnnou definici, neboť jeho pojetí (a zejména klasifikace různých podtypů podmínkově-přípustkového vztahu, např. *irlevance*³) značně kolísá. Jako příklad rozkolísanosti uveďme, že je řazen buď ke vztahům „přípustkovým“ (většina mluvnic), nicméně se občas vykládá i jako vztah podmínkový (viz Karlík et al. 2012).

Neshody

Zatímco v předchozí sekci jsme představili pouhé tři shodné rysy v pojetí přípustky, které byly v rámci rešerší mezi gramatikami dete-

² Poznámka k pravopisu: v případě názvu tohoto vztahu kolísá pravopis mezi variantou se spojovníkem a bez něj. Ačkoli, alespoň v analyzovaných mluvnicích, druhá zmíněná verze převládá, zde se, po vzoru Čechové et al. (2011) přikláníme k variantě se spojovníkem, kterou mj. preferuje i *Jazyková příručka*. Další podtypy přípustkového vztahu *per analogiam* zapisujeme: časově-přípustkový, přípustkově-odporovací apod.

³ Používá se i výstižný český termín „nezáležnost“ (do české gramatografie jej, dle našich rešerší, zavedl zřejmě Kopečný 1958, s. 113).

kovány, tato část představí neshody, kterých je (alespoň dle pojetí adoptovaného pro dané účely) násobně víc. Podobně jako výše, i zde budeme při popisu postupovat od formy k významu.

Jen tři gramatiky uvádějí další způsob vyjádření přípustky, a sice pomocí příslovcí (kupř. *nicméně*). Třebaže se i přípustková příslovce považují za univerzální indo-evropský jev, velmi dobře zastoupený ve většině ie. jazyků, např. ve francouzštině (k tomu všemu viz Gettrup, Nølke 1984), čeština zdá se být podle některých zdrojů výjimkou, protože v ní *nebyla zjištěna přípustková adverbia* (Karlík 2017). Některé gramatiky naopak o adverbiih vyjadřujících přípustku hovoří (např. Kopečný 1958; Štícha 2013). Desideratem tudíž i nadále zůstává detailní rozbor, popis a klasifikace možných přípustkových adverbii, kterážto studie dosud neexistuje (na tuto diskrepanci jsme upozornili již v Drobek 2021).

Druhým zřídka zmiňovaným vyjádřením přípustky jsou tzv. vzdálenější přípustkové typy (Kopečný 1958, s. 237). Typicky se sem řadí různá vyjádření nezáležitosti/irlevance, např. konstrukce typu *skála neskála* (podrobnější popis vč. bibliografických referencí poskytně Drobek, vyjde). Tento typ přípustky ovšem neposkytuje žádné charakteristiky přípustky, protože jej dále nebudeme brát v potaz.

Další pozorování se týče dalších typů přípustky, které zde jen naznačíme, jejich detailnější popis a hierarchizaci přenecháváme *pro futuro*. Prvním podtypem, který *explicitně* vyděluje jen Štícha (2013), je „čistá přípustka“. Tento typ se *de facto* vyděluje ve všech mluvnicích, nicméně jen Štíchova jej vyděluje explicitně, s přívlastkem „čistá“. Bylo by sice možné sem zahrnout všechny mluvnice, ovšem takové zjednodušení se nám zdá riskantní – z důvodu hierarchických vztahů mezi jednotlivými přípustkovými typy. To lze vysvětlit pomocí množinové inkluze: Uvádí-li nějaká mluvnice „čistě-přípustkovou“ větu jako „přípustkovou“, tj. bez přívlastku, a tudíž *bez specifikace*, uvádí danou větu se stejnou etiketou jako kupř. Podmínkově-přípustkovou, která, je-li tak klasifikace nastavena, je také přípustková, což plyne z principu inkluze. Specifikujeme-li však přípustku jako „čistou“ (nebo jakkoli jinak, pochopitelně), k podobné záměně dojít nemůže. Proto považujeme vydělení čisté přípustky za klíčové.

Dalšími podtypy jsou vztahy přípustkově-odporovací, přípustkově-časový a přípustkově-srovnávací. Navíc se v některých mluvnicích rozlišuje – jen u vztahu přípustkového (rozuměj „čistě-přípustkového“, viz výše) a podmínkově-přípustkového – mezi okolností reálnou a hypotetickou.

Pro toto pojednání je zásadní další oblast charakteristik, kterou mluvnice nabízejí: vztah, resp. „blízkost“ k dalším sémanticko-logickým vztahům. Napříč mluvicemi se objevují explicitní zmínky o blízkém vztahu přípustky s irelevancí (viz výše), podmínkou, rozpor a příčinou. Zejména poslední dva jmenované jsou nezbytné pro definici přípustky, jak ukážeme v následujícím textu.

Pro úplnost dodejme, že jsme narazili na další dvě kategorie, které ovšem vzhledem ke své povaze nehrají vzhledem k tématu tohoto článku ústřední roli. Jednak jde o tzv. připuštění dodatečné (viz Kopečný 1958, s. 263; Šmilauer 1966, s. 394), jednak o tzv. vedlejší věty pseudopřípustkové (viz Daneš et al. 1987, s. 490). V obou případech máme co do činění se speciální komunikační funkcí přípustky, kterou lze označit jako „komunikační funkce připuštění“ (Karlík et al. 2012, s. 480).

Analýza definic

Poslední pododdíl analyzující mluvnice češtiny se věnuje rozboru explicitních definic přípustky. Jako základ pro tuto část slouží korpus 16 doslovných citací⁴ z gramatik, které byly vyhodnoceny jako definice přípustky. Nebereme v potaz definice podmínkově-přípustkového vztahu a dalších podtypů. Naopak, zde jde o definici přípustky v jejím nejširším slova smyslu.

⁴ Některé gramatiky přípustku definují na více (max. třech) místech, typicky v rámci různých kapitol, např. jednou v kapitole o předložkách, podruhé v kapitole o syntaxi vedlejší věty. Ve většině případů jde o reformulace téhož, ne-li přímo o duplikace – některé však přinesly nové informace, a proto je důsledně bereme v potaz.

I zde by bylo možné postupovat jako výše, tj. sledovat, kde se mluvnice shodují a kde nikoli. Domníváme se však, že tento postup by byl vzhledem k vytyčenému cíli spíš komplikací, a proto budeme postupovat ryze extenzivně, tzn., že představíme veškeré klíčové momenty, které se v definicích napříč gramatikami vyskytují. A tyto body se pokusíme v dalším oddíle spojit v jednu, relativně uhlazenou a širokou definici.

Jednoznačně nejčastěji zmiňovanou charakteristikou přípustkového vztahu je přítomnost rozporu (objevují se i termíny *kontrast*, *popření* či *negace*) mezi obsahem věty hlavní a věty vedlejší. Věta hlavní vyjadřuje „nečekaný“ důsledek, zatímco věta vedlejší obsahuje okolnost „nepříznivou“ ději věty hlavní.

Otázkou je, kde se tato „nečekanost“, resp. „nepříznivost“ bere. I na to mluvnice dávají odpověď: musí se jednat o vztah, souběh (reálný či potenciální) dvou dějů, který odporuje naší zkušenosti. Jinými slovy, přípustka spočívá v tom, že nenastává „normální“ následek, což se v mluvnicích trefně označuje jako „moment zklamaného očekávání“ (Daneš et al. 1987, s. 490). Ukazuje se tak velická komplexnost přípustky, kterou nelze bez širšího kontextu lidské kognice vůbec pojmout.

Poslední a zároveň nejdůležitější otázkou, kterou si lze vzhledem k excerpovaným definicím položit, je otázka po základech přípustky, tj. který sémanticko-logický vztah přípustku konstituuje. Gramatiky, které na tento dotaz dávají explicitní odpověď, se dělí na dva tábory. Jedna skupina za základ přípustky považuje vztah příčinný, zatímco skupina druhá vztah podmínkový.

Všechny zde uvedené rysy přípustky podrobněji popíšeme – a v případě potřeby zrevidujeme – v dalším oddíle, který představí souhrnnou definici.

Diskuse

Rešerše českých mluvnic ukázaly, jakým způsobem a ve kterých hlavních bodech se liší/shodují různá pojetí přípustky co lingvistické-

ho fenoménu. Shody a neshody jsme vyčetli výše. Tento oddíl si za cíl klade výsledky rešerší interpretovat a, na jejich základě, nabídnout souhrnnou definici přípustky – tak, jak je chápána napříč českou gramatografií. Přípustku definujeme pomocí jednotlivých vlastností, které přiblížíme a obhájíme níže. Lze ji vnímat jako vztah:

Onomaziologický. Přípustka je ve všech analyzovaných mluvnicích, leč většinou implicitně, považována za vztah bytostně onomaziologický. Patrně nejlépe je tato vlastnost přípustky rozebrána v *Mluvnici češtiny* (Daneš et al. 1987, s. 491). V našem, českém prostředí toto pojetí zřejmě příliš nepřekvapí; není však na škodu připomenout, že existují i jiná pojetí přípustky, např. morfologické, rétorické, argumentační (souhrnně jsme o jiných koncepcích a zejm. jejich výhodách/nevýhodách pojednali v Drobník 2021; viz ale i Adam 2008, Sokolová 2016).

Důležité je zdůraznit, že tato charakteristika (resp. volba jazykového plánu, na němž budeme přípustku definovat) má přímý dopad na způsob, jakým budeme přípustku analyzovat a popisovat. Při pojetí onomaziologickém se jako jeden z nejspolehlivějších způsobů jeví projekce tzv. „prototypického“ i méně typického přípustkového výraziva (získaného např. excerpcí mluvnic) pomocí paralelního korpusu do druhého jazyka a, v případě potřeby, pomocí zpětných analýz promítnutím zpět do jazyka výchozího. Tuto metodologii jsme využili např. v Drobník, 2022b).

Kauzální a adverzativní. V minulém oddíle jsme uvedli, že téměř všechny mluvnice v případě přípustky mluví o přítomnosti rozporu (příp. „kontrastu“, „popření“, „negace“); zde budeme používat i označení *přípustková negace* (pro argumentaci a detailnější popis viz Drobník 2021, s. 11nn). Přípustku tak můžeme bezpochyby považovat za adverzativní. Na témže místě však byla zmíněna i otázka po vztahu, který přípustku zakládá. Jak jsme ukázali, různé mluvnice považují za základ přípustky buď vztah příčinný, nebo podmínkový. Vzhledem k doposud řečenému vyvstávají dvě otázky: 1) Je pro popis přípustky lepší vztah příčinný, nebo podmínkový? 2) Jaká je relace mezi vztahem adverzativním („rozpor“) na

jedné straně a vztahem příčinným/podmínkovým na straně druhé?

Na první otázku odpovíme zobecněním: otázka je vlastně irelevantní, protože, jak bylo též zmíněno výše, přípustku konstituuje „moment zklamaného očekávání“, tedy „nečekanost“, určité odchýlení od normálu, od běžně zažitých presupozic. Důležitý je tedy vztah mezi implikujícím a implikovaným, který lze obecně pojmut jako kauzalitu a označit jako přípustkovou implikaci⁵ (viz Drobník 2021, s. 11–27; Rezat 2009). Vezmeme-li jako příklad větu *Ačkoli prší, jdu ven*, skutečnost, že prší, zde implikuje, že ven se většinou nechodí. V nejobecnější rovině je irelevantní (neřkuli kontraproduktivní) se ptát, jestli je základem vztah „protože prší, ven nejdu“ (tj. příčina) nebo „když prší, ven nechodím“ (podmínka). Pro nás je podstatné, že obecně platí, že za deště se ven nechodí. Ovšem v případě podtypů obecného přípustkového vztahu (viz výše) nabývá takové rozlišení na významu.

Druhou otázku, na základě předchozího odstavce, můžeme upravit do následující podoby: Jaká je relace mezi adverzativním vztahem a vztahem kauzálním? Na otázku odpovíme pomocí příkladové věty, kterou doslovně přejímáme z *Mluvnice češtiny* (Daneš et al. 1987, s. 491): *Studovaný je, a chovat se neumí*. Dvě propozice tu spojuje jedna z nejuniverzálnějších a nejfrekventovanějších českých spojek, o které bychom rozhodně netvrdili, že je „přípustková“. Přijmeme-li však následující (pravděpodobně rozšířenou – ale to už překračuje hranice lingvistického bádání) představu o světě, lze větu číst přípustkově: Zaprvé zde máme přípustkovou implikaci, která nám říká, že studovaný člověk se pravděpodobně, za „normálních“ okolností bude umět chovat. Ve větě ovšem dochází k rozporu: člověk, o němž se mluví, sice studovaný je, ale chovat se neumí, což odporuje našim znalostem světa. Lze dokonce provést myšlenkový experiment, kdy odstraníme buď přípustkovou implikaci, nebo přípustkovou negaci („rozpor“) –

⁵ Pro téže se v literatuře objevuje i výstižné anglické označení *hidden causality* ‘implicitní kauzalita’ (König, Siemund 2000, s. 349).

a příklad přípustkového čtení pozbyde.

Citovaná věta jednak ukázala, že pro přípustkové čtení jsou adverbativní a kauzální vztah stejně nezbytné, jednak je dalším argumentem pro onomaziologické pojetí – zejm. v opozici ke koncepci sémaziologické/morfologické, která by s přípustkovým čtením této věty měla nemalé potíže.⁶

Sémanticko-logický. Tato vlastnost přípustky jde ruku v ruce jednak s vymezením přípustkové implikace a negace, resp. adverbativity a kauzality, jednak s onomaziologickou povahou přípustky (obě viz výše). „Logická“ definice přípustkového vztahu, kterou zde představujeme, se sice na logických vztazích zakládá, nicméně tyto vztahy zde nelze vnímat v matematickém/matematizujícím slova smyslu, ale spíše šířeji, kognitivně (viz i Drobnik 2021, 2022b).

Ternární. Výše jsme uvedli, že přípustka je kauzální a zároveň adverbativní. Kauzalita a adverbativita tu představují primární obsahové vztahy, které přípustku zakládají. Oba vztahy dohromady (tj. do podoby přípustky) spojují tři obsahy, „argumenty“ (terminologie rozebrána v Drobnik 2021). Vezmeme-li jako příklad prototypickou přípustkovou větu *I když prší, jdu ven*, prvním argumentem (ve francouzské tradici výmluvně označovaným jako *concedé*) bude „prší“, druhým argumentem normální průvodní okolnost (resp. důsledek) argumentu prvního, tedy že „nejdu ven“. Ovšem, jak už bylo řečeno, přípustka se zakládá na negaci tohoto argumentu – a tato operace dává argument třetí: „jdu ven“. Označíme-li pro snazší orientaci argumenty postupně „P“, „Q“ a „non-Q“, můžeme říct, že přípustková implikace je vztahem mezi P a Q a přípustková negace vztahem mezi Q a non-Q. Vztah, jenž se ustavuje mezi P a non-Q, se v literatuře někdy označuje jako juxtapozice, asi by nebylo chybou jej označit za přípustkovou konjunkci (opět v širším

⁶ Mluvíme zde zejm. z pozice „vědecké“ lingvistiky. Morfologické pojetí může být velice užitečné – a dokonce vhodnější! – např. v lingvistice „didaktické“ (náznorně předvedeno v Schnedecker 1992).

než logickém smyslu, rozuměj „koexistenci“). Takovým spojením všech tří argumentů třemi vztahy dostáváme schematický trojúhelník, který se v různých podobách v lingvistické literatuře objevuje od 80. let minulého století (poprvé jej představili Moeschler, Spengler 1981, 1982).

Z hlediska syntaktického je důležité zmínit, že většinou se vyslovují jen argumenty P a non-Q (viz i větu výše), nicméně věty se všemi explicitovanými argumenty jednoznačně nelze považovat za chybné (srov. *I když prší, což normálně znamená, že ven nejdu, tak ven jdu.*), jakkoli řídký je jejich výskyt. Přestože argument Q většinou vysloven není, pro přípustkovou interpretaci je nezbytný, metaforicky řečeno plní funkci *clef de voûte* přípustkového vztahu (termín z Drobnik 2021, s. 15).

Asymetrický. Asymetrie přípustkového vztahu se napříč literaturou chápe na dvou rovinách: jednak na rovině formální, jednak významové. Formální asymetrie se týče přípustkových konektorů, z nichž drtivá většina je omezena na uvádění jediného z výše představených argumentů – např. tzv. primární přípustkové spojky, tedy pořadící spojky vynucující si přípustkové čtení (*ačkoli, přestože* aj.) se v češtině pojí výlučně s argumentem P (viz Drobnik 2022a). Spíš výjimečně se v jazycích objeví konektor, který dovede, bez větší změny významu celé věty, uvést vícero argumentů; příkladem může být německé *trotzdem* (König, Eisenberg 1984, s. 320) nebo francouzské *pourtant* (Léard, Lagacé 1985).

Na rovině sémantické se asymetrie projevuje v „jednosměrnosti“ přípustkového trojúhelníku (představen výše). Hlavním vysvětlením této vlastnosti je přítomnost přípustkové implikace – tento vztah je „jednosměrný“, na rozdíl od „obousměrné“ ekvivalence. Nejcitelněji se asymetrie projevuje na tzv. implicitně přípustkových větách, kde je přípustka jen jednou možnou interpretací. Uvážíme-li větu *Honza je vysoký, ale Petr ne*, máme k dispozici dvojí čtení: první, ryze adverbativní pouze porovnává výšku dvou osob, a tudíž můžeme bez radikální změny významu říct *Petr není vysoký, ale Honza ano*. Adverbativní vztah je totiž symetrický.

Druhé, přípustkové čtení vyžaduje navíc přípustkovou implikaci, která zde může být realizována např. znalostí, že Honza je Petrův otec, což, na základě sdílených představ o dědičnosti, dává tušit, že „jaký otec, takový syn“. K naplnění tohoto předpokladu nedochází, což je v souladu se schématem představeným v předchozím textu. Přehodili-li bychom však argumenty, tedy *Petr není vysoký, ale Honza ano*, k dané presupozici nedojde.

V mluvnicích se asymetrie sice explicitně nezmiňuje, nicméně občas je naznačena volbou dokladů/příkladů.

Polyfonický. Přípustku lze, na základě dnes celkem bohaté literatury, považovat za vztah bytostně polyfonický (asi nejpodrobněji v Montagne 2005). Polyfonii zde lingvisté hledají v rozporu mezi argumenty P a non-Q, protože *der Konzession ist ein Widerspruch inhärent* (Rezat 2009, s. 484). Polyfonické pojetí přípustky v českých mluvnicích nikde zmíněno není, není ani příliš časté, a navíc základní linka argumentace v zásadě kopíruje výše řečené – proto se zde teorii polyfonie dále věnovat nebudeme, nicméně na považujeme za důležité i ta tuto vlastnost přípustky upozornit.

Subjektivní. Subjektivita přípustky se promítá především do chápání přípustkové implikace, která za svůj zdroj při interpretování koncesivity bere znalosti světa každého mluvčího a jeho představy o něm, tedy soubor tzv. pragmatických presupozic (viz Montagne 2005; Rezat 2009). Toto je další z argumentů pro výsostně schematické pojetí přípustky, a tím pádem pro její onomaziologickou a sémanticko-logickou koncepci. Pro ilustraci použijeme extrémní příklad (přejat z Morel 1996, s. 7): výše jsme vícekrát použili větu *I když prší, jdu ven*. Způsob, kterým jsme ji interpretovali, odpovídá naší zkušenosti suchozemských tvorů – dešti máme tendenci se vyhýbat. Představíme-li si, společně s M.-A. Morelovou, „svět šneků“, musíme přijmout jiné uvažování: vlhko budeme naopak vyhledávat. Proto by nám ve šnečím světě uvedená věta nedávala dobrý smysl – podobně jako „šnečí“ verze *I když prší, nejdu ven* nedává kloudný smysl nám... Příklad je sice zcela záměrně nadsazený, nicméně právě tuto vlastnost přípustky je

dobré mít neustále na paměti, protože, vzhledem k sociokulturním aj. rozdílům, může mít nemalý dopad na interpretaci vět.

Subjektivita a onomaziologičnost přípustky je jedním z hlavních důvodů, proč se doposud nenašlo – a z principu věci v budoucnu dost těžko najde – nějaké „dobré“, univerzálně platné vymezení přípustky (srov. Moeschler, Spengler 1982, s. 8), stejně jako přední *raison d'être* „vágnosti“ většiny dosavadních definic (viz Sokolová 2016, s. 53), vč. té představované v tomto příspěvku.

Subjektivitu koncesivního vztahu si uvědomují i někteří autoři českých mluvnic, kteří jednak v tomto kontextu používají výrazy jako „nečekanost“ (např. Havránek, Jedlička 1963, s. 386), „moment zklamaného/nesplněného očekávání“ (Daneš et al. 1987, s. 490; Panevová 2014, s. 67), „nenastává normální následek“ (Trávníček 1951, s. 710) nebo „odporuje zkušenosti“ (např. Šmilauer 1966, s. 324), jednak uvádějí, že přípustka *je vztahem obecně platného rozporu mezi tím, co se vzhledem k daným okolnostem očekává, a tím, co navzdory těmto okolnostem nastává* (Štícha 2013, s. 858). Subjektivitu však gramatikové pouze (p)opisují, žádný termín však pro tuto vlastnost přípustky neužívají. My termín přebíráme ze studie L. Uhlířové (1974), která mj. názorně ukazuje, jaký vliv má subjektivita na větnou skladbu.

Závěr

V tomto článku jsme si stanovili dva cíle: jednak porovnat definice přípustky jako jazykového fenoménu napříč mluvnicemi, jednak na základě této analýzy gramatik konstruovat jednu, obecně platnější definici. V rámci prvního vytyčeného cíle jsme ukázali, že se gramatiky češtiny v mnoha bodech téměř jednomužně shodují (např. v otázce, jak je přípustka v našem jazyce vyjadřována), v leckterém ohledu se však mluvnicе zároveň rozcházejí (např. při výčtu druhů/podtypů přípustkového vztahu nebo v otázce, jestli může být v češtině přípustka vyjádřena adverbii, nebo ne). Poznamenejme však, že mnohý (zdánlivý) rozpor je dán skrovností – jež v některých mluvnicích hra-

ničí s lakoničností – příslušných pasáží. Fakt, že daná gramatika něco nezmiňuje, lze v našem kontextu vyložit dvojím způsobem: buď skutečnost vnímat ve stylu „nevíme, gramatika neuvádí“, nebo formou úvahy, že když mluvnické jevy (např. existenci příp. adverbii) nezachycuje, znamená to, že jej kupř. neuznává (jako právě existenci příp. příslovci, což je oblast, kde lze najít i explicitní rozpory, viz výše). Domníváme se, že s ohledem na cíle, které si tato práce stanovila, není ani jedna interpretace vyloženě špatná – a my se z praktických (zejm. prezentačních) důvodů přikláníme k té druhé.

Druhý řečený cíl byl naplněn v předchozím oddíle, kde jsme přípusťku vymezili pomocí několika vlastností. Měli-li bychom se pokusit o definici uhlaženější, mohli bychom říci, že **přípusťka je onomaziologický, sémanticko-logický ternární vztah, který se stejnou měrou zakládá na kauzálním a adverzativním vztahu, což je důvodem pro její asymetričnost a bytostně polyfonickou povahu. Interpretována je subjektivně a zachytit ji lze pomocí „přípusťkového trojúhelníku“ ve smyslu popsáném výše.**

Literatura

- Adam J.-M., 2008, *La linguistique textuelle: Introduction à l'analyse textuelle des discours*, 2. vyd. Armand Colin.
- Čechová, M., Dokulil M., Hlavsa Z., Hrbáček J., Hrušková Z., 2011, *Čeština—Řeč a jazyk*, 3. vyd. SPN, Pedagogické Nakladatelství.
- Daneš F., Grepl, M., Hlavsa Z., 1987, *Mluvnice češtiny 3: Skladba*, 1. vyd. Academia.
- Drobník O., 2021, *Přípusťka v korpusu Europarl: Formální a kontrastivní analýza* [Rigorózní práce]. FF UK.
- Drobník O., 2022a, Konkurence přípusťkových spojek prizmatem korpusu. *Usta ad Albim Bohemica*, 22, 1–2), 94–109.
- Drobník O., 2022b, *Non-Conjunctive Concession in German* [Diplomová práce]. Filozofická fakulta UK.
- Drobník O. (v tisku). The “X ne-X” structure in Czech and its constructional counterparts. *Linguistica Pragensia*.
- Gettrup H., Níle, H., 1984, Stratégies concessives: Une étude de six adverbes français. *Revue Romane*, 19, 1), 1–47.
- Havránek B., Jedlička A., 1963, *Česká mluvnice*, 2. vyd. Státní pedagogické nakladatelství.

- Karlík P., 2017, PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ PŘÍPUSTKY. In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Online: https://www.czechency.org/slovník/PŘÍSLOVEČNÉ_URČENÍ_PŘÍPUSTKY.
- Karlík P., Nekula M., Rusínová Z., Grepl M., 2012, *Příruční mluvnice češtiny*, 4. vyd. Nakladatelství Lidové noviny.
- König E., Eisenberg P., 1984, Zur Pragmatik von Konzessivsätzen. *Pragmatik in der Grammatik*, 1983(60), 313–332.
- König E., Siemund P., 2000, Causal and concessive clauses: Formal and semantic relations. *Cause – Condition – Concession – Contrast*, 341–360. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110219043.4.341>.
- Kopečný F., 1958, *Základy české skladby*, 1. vyd. Státní pedagogické nakladatelství.
- Léard J.-M., Lagacé M. F., 1985, Concession, restriction et opposition: L'apport du québécois à la description des connecteurs français. *Revue québécoise de linguistique*, 15, 1), 11–49. Online: <https://doi.org/10.7202/602548ar>.
- Moeschler J., Spengler N. de., 1981, Quand même: De la concession à la réfutation. *Cahiers de Linguistique Française*, 2, 93–112.
- Moeschler J., Spengler N. de., 1982, La concession ou la refutation interdite. Approches argumentative et conversationnelle. *Cahiers de Linguistique Française*, 4, 7–36.
- Montagne V., 2005, Concession et polyphonie dans L'Heptaméron, 1559) de Marguerite de Navarre. *L'Information Grammaticale*, 107, 1), 39–43. Online: <https://doi.org/10.3406/igram.2005.3786>.
- Morel M.-A., 1996, *La concession en français*. Ophrys.
- Panevová J., 2014, *Mluvnice současné češtiny II: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Karolinum.
- Rezat S., 2009, Konzessive Konstruktionen. Ein Verfahren zur Rekonstruktion von Konzessionen. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, 37(3), 469–489. Online: <https://doi.org/10.1515/ZGL.2009.032>.
- Schneidecker C., 1992, Quand il faut faire des concessions... Quelques suggestions pour une didactique de la concession. *Pratiques*, 75, 1), 76–110. Online: <https://doi.org/10.3406/prati.1992.1670>.
- Sokolová J., 2016, Konzessivnost' v súčasnej ruskej lingvistiky. *Journal of Linguistics/Jazykovedný časopis*, 67, 1), 53–72. Online: <https://doi.org/10.1515/jazcas-2016-0011>.
- Šmilauer V., 1966, *Novočeská skladba: Vysokoškolská příručka*, 2. vyd. SPN.
- Štícha F., 2013, *Akademická gramatika spisovné češtiny*, 1. vyd. Academia.
- Trávníček F., 1951, *Mluvnice spisovné češtiny*, 3. vyd. Slovanské nakladatelství.
- Uhlířová L., 1974, O vztahu sémantiky příslovečného určení k aktuálnímu členění. *Slovo a slovesnost* 35, č. 2, s. 99–106.